

Nathan Betz:

*City of Gods: the New Jerusalem of John's Revelation
in Early Christianity*

(LEIDEN: BRILL, 2024)

Amikor olvasunk, akkor – más esélyünk nem is lévén – a mindenkori jelenünk nyelv- és szöveggyakorlatát keressük (és többnyire találjuk) meg a távol eső szöveg kényelmes idegenségében. Hatványozottan igaz ez az olyan korok és korpuszok esetén, ahol a szöveg tárgya maga is túlmutat önmagán, nyelve pedig önmagán belül is szimbolikus, diszciplinárisan kevésbé, vagy egyáltalán nem lehatárolt. És lehet-e ennek a nyelvi jelenségnek ékeesebb példája, mint a kereszténység első évszázadainak, formálódó teológiájának és teologikus formálódásának idején született reflexiók az Új Jeruzsálemre, a minden utáni legvégső állapotra?

Az olvasó igen gyakran író is. Tehát miközben a korát alkalmazza az ismeretlenre, az ennek nyomán felmerülő nyelvi tárgy túlsó oldala ráfeszíti magát a jövőre is. Ez a jelenből mindkét horizontális irányba mutató feszültség, illetve annak a jelen ön-magaságával való viszonya végül, szerencsés esetben, az időt felhasítja, és ebben a hasadékból (könyvként) feltáruhat a valóság. Ez a feltáruzás az apokalipszis – és ez a hermeneutikai állapot rokonítja a jelen teológusát az első egyházatyákkal, és függeszti mindannyiunk tekintetét a Mennyezből alászálló Jeruzsálemre.

De hová érkezik ez a különös város, meddig marad itt és kik a lakói? Ebben a kérdésben tulajdonképpen benne van a teljes, közelről olvasva igencsak ágas-bogas recepciótörténete ennek a kiemelten a Jelenések Könyvének 21–22. fejezetében, egyébiránt pedig a Bibliában szórványosan és helyenként homályosan (délibábosan?) megjelenő városképnek. Amelyről, saját természetéhez igazodva, a téma vonzerejének pedig némiképp ellentmondva, mostanáig sem igazán születtek szisztematikus igényű, horizontális vállalkozásokat is megfogalmazó munkák, ahogy azt egy korábbi tanulmánykötet kapcsán, egy korábbi recenzióban is megjegyeztem. Már csak ezen vállalkozás megtétele miatt is kiemelt figyelmet érdemel Nathan Betz frissen megjelent, a következőkben elemzett monográfiája – és nem csak ezért.

Hanem például azért is, mert megvalósítja tartalom és forma egységét: szerkesztésmódjában egyesíti a konvencionálisan elvárt, az ilyen szövegek olvasásához szokott szemet könnyű eligazodáshoz segítő jelölőket, miközben nem ad le abból a fentebb említett akadémiai heroizmusból sem, hogy a végeredmény több legyen, mint részeinek összege: valóban kirajzolja a jánosi Jeruzsálem recepciótörténetének

talán első szisztematikusan keretezett vázát. Ennélfogva a kötet tulajdonképpen városszerű, sőt, még ennél is pontosabbak lehetünk: olyan, mint az ideális modern nagyváros – átfogó íveiben és alapstruktúrájában nagyon világosan rajzolt, de egyes részleteiben, akarom mondani negyedeiben mégis könnyű elveszni, üdvösen kibillent szellemi állapotokba kerülni. Minden mozzanatának megvan a története, de minden sarkán egy új történet is kezdődik. Egy tradíció tradicionális története: diakronikus vállalkozás, amelyet a saját megtörténte hoz létre – éppen, mint egy jól sikerült városi sétát.

A címben szereplő, a korai kereszténységre vonatkozó kitételhez is szigorú határjelzőt rendel a szerző: a Nikaia előtti teológiai korszak betetőzéséig, jelesül, személy szerint Lactantiusig követjük az Új Jeruzsálem szimbólumtörténetét, ráadásul időrendi sorrendben, már amennyire ez lehetséges. A könyv három nagy egységre tagolódik, amelyek viszonyrendszerében azonban már (utoljára idézzük fel a refrént: a városhoz hasonlóan) egybemosódik tér és idő struktúrája: az első rész a mesterségesen kijelölt 190-es évig tart, míg a második és a harmadik párhuzamosan fut, előbbi a görög, utóbbi a latin szerzőkre fókuszálva, egészen a szintén mesterséges határvonalként ható milánói ediktumig. Bár ennyiből ennek az ellenkezője tűnhet ki, a kötetben valójában nem jut különösebben esszenciális szerep a kereszténység helyének a történelemben; annál inkább a történelem helyének a keresztény gondolatban! Ami a kötetet belülről vezérli, az egy ilyen gondolati impulzus, a hagyomány által földrajzilag Patmoszra helyezett Reveláció utazástörténete – az első részen mintha leginkább a Jelenés-esemény kis-ázsiai becsapódása, egy ezen keresztül tételezett történeti János közvetlen hatástörténete hagyna nyomot, míg a második és harmadik rész ennek az impulzusnak a tovagyűrűzései, különféle irányú utazásai (alexandriai fókusszal a második, karthágóival a harmadik részben), a jánosi személy háttérbe kerülése vagy akár megkérdőjeleződése (amit Betz 190 körülre tesz (208.)), és az ennek nyomán kikristályosodó szuverén teológiai tradíció(k) mentén olvasható.

Ez az utazás, bár az itiner első pillantásra semmi meglepőt nem tartogat a téma ismerője, kedvelője számára, mégis az első lépéstől élménnyel, felismeréssel teli: rájövünk például, hogy ennek a különös, illékony tárgynak, egy megfoghatatlan alakzat megragadástörténetének is vannak kulcsfigurái, kulcsmozzanatai, amelyek jól ismert eszmetörténeti mintázatokra illeszkednek. Papiasz például, akire mint-ha a könyv első része egyfajta hagyományalapítóként tekintene, ennek ellenére tulajdonképpen csak töredékekben, mások szavaiba és interpretációiba beágyazva hozzáférhető. Ennek a hagyománynak a Platónja (ha némiképp erőltetetten egy filozófiatörténeti analógiát kívánunk a jánosi Jeruzsálem recepciójára olvasni) ez esetben – természetesen – Iréneusz volna, noha Jusztinuszt mártírban az ő szintetikus, összefoglaló munkájának is van előképe.

De mit is kell összefogni? Szó szerint eget és földet. Ugyanis, amint azt a monográfia nagyszerűen kirajzolja, az Új Jeruzsálem értelmezésének egyik kulcskérdése, hogy azt egy helyreállított földi Jeruzsálemnek látom, ahol megvalósul az ezeréves királyság (millenializmus, egy, a montanistáktól az anabaptistákig, vagy akár egyes jelenkori neoprotestantizmusokig tartó irányulás), vagy pedig tisztán eszmei alakzatnak (melynek innen nézve az ekkleziológia, az eszkatológia, a krisztológia mindössze alakváltozatai...), az Egyház, vagy akár a totális teózis idők utáni teresülésének. Vagy akár mindkettőnek egyszerre, ahogy azt Jusztinusz és Iréneusz békítő-összefésülő szándékú teológiája tükrözi. Utóbbi egyházatya még tovább megy (161.): a millenniumi Jeruzsálem nem az Új Jeruzsálem, hanem a földi Jeruzsálem restaurációja az égi mintájára.

Ezek az egyetemes mozzanatok természetesen nem férnek meg a kötet távlati rendezettségében: újra és újra felbukkannak, finoman újrachangolva, új stílusjegyekkel gazdagodva. Például annál a fontos pillanatnál, amikor Alexandriai Kelemen a mennyekbe tartó üdvtörténeti utazásunk exegézisébe beemeli a Jelenések-Jeruzsálem precíz topográfiáját, architektúráját (224–226.). De a tradíciót éppen az teszi tradícióvá, hogy nem lineáris: a leereszkedő Új Jeruzsálem betű szerinti valóságának igénye éled újjá akár még később, ráadásul a latin korpuszban, Pettaui Victorinusnál (405.).

A könyv kincsesbánya az ilyen és ezekhez hasonló teológia- és eszmetörténeti finomságokra fogékony olvasó számára – sajnos vagy szerencsére, mindenesetre meg sem kísérelhetjük itt és most visszaadni a kötet tartalmi spektrumát: akár egy város, úgy ez a könyv is csak önmagának lehet képe. A tisztán körvonalazott, sőt, többnyire jellegzetesen triadikus szervezői-tervezői elvek Betzet nemcsak a madártávlati perspektíva, hanem az egyes részeinek kialakításában is vezetik: minden nagy részegység külön bevezetővel indul és konklúzióval zárul, az ezek között meghúzódo, szerzőspecifikus fejezetek pedig szintén kivétel nélkül általános biográfiai és filológiai bevezetővel kezdődnek, a releváns szöveghelyek számbavételével folytatódnak, majd szintetikus összegző elemzésbe torkollnak.

Itt mindenképpen el kell időznünk ezen a szokatlan városi utazáson: mik a releváns szöveghelyek? A válasz kézenfekvőnek tűnhet, Betznek a bevezetőben leírt módszertani alapossága pedig megnyugtatóan hathat: természetesen azok, ahol az Új Jeruzsálemhez tartozó fogalomkör, annak valamilyen direkt permutációja, derivátuma előkerül, ami a modern filológia eszközeivel hatékonyan elemezhető is. De biztos, hogy minden esetben ugyanaz a város bukkan fel a szöveghorizonton? És fordítva is, biztos, hogy nincs valami, amit nem vettünk észre, de mindenképpen hozzá kellene olvasnunk a Jelenések Új Jeruzsáleméhez? Az ezzel a kérdéssel kapcsolatos, egyébként el nem ítéltető következtetlenség ugyanúgy jelen van Betz monográfiájában, mint a korábbi, jobbára izolált tanulmányokban manifesztálódó szakirodalomban.

A kérdés természetesen messze nagyobb horderejű egy aldiszciplína módszertani keretezésénél: mi egyáltalán az, ami kifejezetten a János-Apokalipszis Új Jeruzsáleme, különbözik-e ettől a szinonimaként használatos, de az eredeti szövegben el nem hangzó Mennyei Jeruzsálem, és akkor még nem is beszéltünk a számtalan rokon térről, a Szent Városról, az Ideális Városról, a Városról mint Egyház-allegóriáról (ekkleziasztikus város), a Városról mint Eszkhatonról – a Városról mint Krisztusról...

Kulcsár Géza